

Tarih Okulu
Ocak-nisan 2010
Sayı VI, 145-164.

PSİKOTARİH VE ZİHNİYETLER TARİHİ

Gerald IZENBERG
Çeviren: Gülmis V. CANİK*

Psikotarihin büyüyen önemi, sadece psikotarih konusunda yayınlanan çalışmaların artan sayısıyla değil, aynı zamanda yol açtığı tartışmaların miktarıyla da kanıtlanabilir. Bu eleştirilerin, genelde tarihçilerin, disiplinlerinin saflığının bilimsel savlar ve jargon tarafından bozulacağı korkularından ileri gelen bazıları, yersiz ve anlamsızdır; ancak çoğunluğu ciddidir ve ikna edici olmuştur, zira psikotarihçiler, psikanalitik teorinin tarih disiplinine tatbikiyle ilgili haklı ya da haklılık potansiyeline sahip olarak kabul ettikleri itirazlara cevap vermek için metodolojik tartışmalar ve değişiklikler yapmak gereğini duymuşlardır. Örneğin en ciddi itirazlardan biri, tarihsel kişiliklerin erken çocukluk dönemlerine ilişkin kanıtların, psikotarihsel açıklamaları “döngüsel” hale getirebilen yetersizliğine dayanır; yani erken gelişim dönemi hakkındaki hipotezlerin, kuramsal olarak yetişkin dönemin olaylarından çıkarsanması ve sonra yetişkin yaşamın olaylarını açıklamak için kullanılması hipotezi. Diğer bir itiraz ise, tarihsel olayları, bireye özgü evrensel çekirdek aile olaylarından elde etmenin, hem tarihsel değişim ve gelişimi hem de kolektif fenomeni açıklamayı imkânsız kılması olagelmıştır. Psikotarihçiler, bu problemleri birçok farklı şekilde ele almışlardır: metodlarının sadece çok iyi belgelenmiş çağdaş yaşamlar için uygun olduğunu kabul edip¹ açıklayıcı odak noktalarını insanlar hakkında daha çok kaynak bulunan dönemlere kaydırarak² ve psikanalizin, aksi halde

* Arş. Gör., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ R. Binion, “Hitler and Germany: A Psychoanalytic Approach” (yayınlanmamış makale).

² C. Strout, “Ego Psychology and the Historian,” *History and Theory* 7 (1968), 282, Erikson’un kimlik krizi hakkındaki çalışmasının değerini vurgular. Erikson’un sempatisiz olmayan Binion, erişkin travmanın tekrarına dayanan bir psikanalitik yaklaşımın öncülüğünü yapmıştır.

tarihsel olmayacak açıklayıcı teorilerine geçici ve kolektif boyut getiren bir psikanaliz ve tarihsel sosyoloji birleşimi oluşturma teşebbüsünde bulunarak.³

Bunların yanında psikotarihle ilgili, özellikle zihniyetler tarihi alanında akut olan bir başka problem daha vardır. Esas itibarıyla, psikanalitik izah, tarihsel olaylara, bireylerin ve insan topluluklarının güdeleri ve niyetleri üzerinden açıklama getiren diğer herhangi bir izah türünden farklı değildir. Fark, psikanalizin, bir davranış için failin bihaber olduğu gerçek nedenler vermek için bilinçli güdülerin aldatıcı yüzeyinin aşağısına inme iddiasında bir sır çözme teorisi olmasındadır. Fakat tarihçi ne tür bir gerekçeyle failin eylemlerinin bilinçli nedenlerini, rasyonelleştirme olduğunu öne sürerek reddediyor ve failin, en azından ilk başta, davranışının gerçek nedeni olarak kabul etmeyeceği güdüsül bir açıklama veriyor? Bu tarz bir ifadeyle, bu soru tabii ki sadece tarihçilerle sınırlı kalmıyor, aslında bu sorun failin davranışlarının bilinçli nedenlerini reddeden herkes için geçerli. Günlük yaşam davranışları açıklamalarının problemleri ve tarihteki davranışların açıklamalarının problemleri arasında bariz bir devamlılık var. Fakat zihniyetler tarihinde ve özellikle özel tür bir zihniyet tarihinde problem daha zor hale geliyor. Zihniyet tarihçileri genellikle dikkatlice düşünülmüş ve entelektüel olarak iyi savunulmuş fikirlerin karmaşık ve sofistike sistemleriyle muhatap olurlar. Tarihçinin, tarihsel düşünürlerin inançlarına varmasını sağlayan entelektüel süreçlerin önemini reddedip yermeye ve bunun yerine onları açıklamak için bilinçdışı güdülere, fantezilere, müdafaalara veya çatışmalara başvurmaya ne hakkı var?

Geleneksel olarak zihniyet tarihçileri bu sorunla bir indirgemecilik problemi olarak mücadele etmişlerdir. Fikirlerin açıklanmasına psikanalitik (veya sosyolojik) yaklaşımların doğasında, sosyolojik açıklamaların başka bir şeyin örtüsü, zihinsel (veya sınıfsal) ihtilafın altında yatan gerçek için bir dizi sembol gibi görülmesi vardır. Bir tarafta fikirlerin “özerkliğine” ve “sağlamlığına” olan inançları, diğer tarafta psikoloji veya sosyolojinin izah etmedeki yararlılığına olan inançları arasında kalan bazı zihniyet tarihçileri, psikolojik izahları karalamadan, sosyolojiyi, izahlarında kullanabilmek için ince bir çizgide yürümek zorunda kaldılar. Zihniyetler tarihi alanındaki bir takım

³ Marksistler muhtemelen böyle bir yaklaşımda ilk bulunanlardı, özellikle *Studies in the Family and Authority* ve *The Authoritarian Personality* gibi çalışmalarla Frankfurt Okulu. Marksist olmayan modern yaklaşımlar için bakınız; F. Weinstein and G. M. Platt, *Psychoanalytic Sociology* (Baltimore, 1973).

çağdaş çalışmalar, fikirlerin “içsel” ve “dışsal” izahları arasında bir denge kurmak çabası yolunda metodolojik değerlendirmelere başladılar.⁴ Eğer bu tartışmaların herhangi bir ortak tema gösterdiği söylenebilirse, o da bu iki tür izahın birbirleriyle çakışmadığı, birbirlerini tamamladığıdır. Fakat genellikle bu tartışmalar, tamamlayıcılığın anlamını çözmiyor. Bunlar, tarihçinin başka bir yaklaşım olasılığını dışarıda bırakmadan bir izah dizisinde kullanabileceği öne sürülen bir tür metodolojik çoğulculuğu destekliyor. Bu durumun bir tarihçiye ait en açık ifadesi, Weber ve Mannheim’dan yola çıkarak, “mantıksal,” “geleneksel” ve “ideolojik” olmak üzere üç izah yaklaşımı önermiş olan Fritz Ringer’a aittir:

“[Muhtelif yaklaşımları bağdaştırma] problemini gidermenin bir yolu var ve bu, prensipte tarihsel açıklamanın üç sınıfının her fikre uygulanabileceğini ve tekrar prensipte bir görüşün tarihçesinin o görüş hakkında hiçbir sabit değer belirtmeyeceğini kabul etmektir.”⁵

Ringer’dan önce, Erich Fromm, tarihçinin psikotarih hakkındaki ikileminin nedenlerinin ana hatlarını çizmişti:

“Belli öğretilerin ya da görüşlerin arkasında yatan psikolojik güdülenimlere ilişkin analiz, öğretinin geçerliliğine ve anıştırdığı değerlere ilişkin ussal bir yargının yerini hiçbir zaman alamaz.”⁶

Yakın tarihli bir makalede Cushing Strout da, William James’in babasıyla olan kişilik çatışmalarıyla ilgili analizinde aynı noktaya değinmiştir: “Hiçbir tarihsel sorgulama, James’le bir filozof olarak felsefi sorularla yüzleşmenin gereğini önemsiz yapacak cevaplara layıkıyla götürmez.”⁷

Şimdi bir kişinin bazı inançlara sahip olmasının nedenleri ve bu inançların doğruluğu ve yanlışlığı arasında bir ayırım yapılabileceği doğrudur. Bu ayırım yine de zaruri bir soruyu gerektirir. Ringer’ın da öne sürdüğü gibi, biz genellikle, açıkça hatalı ya da doğrulanabilir olmadığı muğlâkça belirtilen fikirler yerine, onun tanımlamasıyla, fikirlerin psikolojik yönelim, sosyal mevki veya ekonomik gereksinimler üzerinden yapılan “ideolojik” açıklamalarını bulmak eğilimindeyiz.⁸ Başka bir deyişle, fikirlerin psikolojik veya sosyolojik faktörlere dayanan nedensel açıklamaları, fikirlerin geçerliliği hakkındaki

⁴ Örneğin bkz. H. S. Hughes, *Consciousness and Society* (New York, 1961), 3-6, and F. K. Ringer, *Decline of the German Mandarins* (Cambridge, Mass., 1969), 1-5.

⁵ Ringer, *a.g.e.*, 5.

⁶ E. Fromm, *Escape From Freedom* (New York, 1941), 64.

⁷ Strout, *a.g.e.*, 287.

⁸ Ringer, *a.g.e.*, 5.

yargıları önceden belirliyor. Eğer bu doğruysa, tamamlayıcılık tezi geçerliliğini yitirmiş oluyor. Örneğin, psikolojik açıklamaların, belirli fikirlerle ilişkili olan ve diğerleriyle ilişkili olmayan özel bir uygunluk alanı olacaktır. Bazı psikotarihiler bunun farkına varmışlardır. Strout, "Ego Psychology and the Historian" (Ego Psikolojisi ve Tarihi) isimli makalesinde, "tarihçinin, anlayış aramak için 'derinlik psikolojisi' derecesinde gerekçeye ihtiyaı vardır" uyarısında bulunmuştur.⁹ Böyle bir arayış için *prima facie* [ilk bakışta] gerekçe olarak, düşünce sistemlerinde, bunları ne süren düşünürün biyografik bakımdan doğrulanabilir antagonistik dilekleriyle veya şaşırtıcı, yakışksız duygularıyla bağlantılı gözüken "paradoksların" varlığını ortaya koymuştu. "Young Man Luther" isimli eseriyle psikotarihin günümüzdeki popülerliğine n ayak olduğu söylenebilecek olan Erik Erikson, Luther'in teolojisiyle ilgili psikotarihsel analizlerini, her düşünce yapısında potansiyel olarak var olan, kısmen olguları fikirlere uyumlu kılma eğilimi olarak tanımladığı, dinin, kendi deyişiyle, "ideolojik" boyutuna yönlendirerek böyle bir gerekçeye olan ihtiyaı belirtmiştir.¹⁰

Benim bu makaledeki amacım, psikanalitik açıklamaların zihniyetler tarihine uygulanabilirliği için Strout, Ringer ve Erikson tarafından kriter olarak kullanılan paradoks ve ideoloji kategorilerine özgü konseptleri ana hatlarıyla belirlemek ve sistematize etmek. Edim felsefesindeki ve sosyal bilimlerdeki güncel çalışmaların, psikotarihin hiç değilse bazı önemli zihniyet tarihi türleriyle uygun ilişkisini betimlemek için bir takım kesin ve kullanışlı kriterler sağlamada tarihçiye yardımcı olacağına inanıyorum.¹¹ Bu kriterlerdeki anahtar konseptler, rasyonalite ve irrasyonelite, bilhassa rasyonel ve irrasyonel inanç konseptleridir. Göreceğimiz gibi, sonraki aşamada gerekli olan kriterleri sağlamada tam anlamıyla işe yaramıyor, çünkü şu ana kadar yapılan çalışmalar, entelektüel projelerin doğuşunu anlamada önemli olan faktörleri içermiyor ve zihniyetler tarihi alanında açıklanacak inançların türleri hakkındaki ciddi ayrımları göz ardı ediyor. Fakat bu çalışmanın yardımıyla, zihniyetler tarihine yararlı bir yaklaşım olarak muhafaza edilebilecek olan tamamlayıcılık konsepti için gerekli bazı nitelikleri belirleyebiliriz.

⁹ Strout, *a.g.e.*, 294.

¹⁰ E. Erikson, *Young Man Luther* (New York, 1962), 10.

¹¹ Bu makalede alıntı yapılan ilgili çalışmalar şu eserlerde toplanmış makaleler dahildir: *Rationality*, ed. B. Wilson (New York, 1970); A. MacIntyre, *Against the Self-Images of the Age* (New York, 1971); Q. Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas," *History and Theory* 8 (1969), 3-53.

Genel davranış şekillerinin açıklamasıyla ilgili olan ve bu nedenle de hususi bir durum olarak tarihsel davranışla da ilgisi bulunan bazı değerlendirmelerle başlayalım. Biz sık sık birisinin günlük davranışını uygunsuz olarak nitelendiririz ve bu davranışa, fail tarafından davranış öncesinde veya retrospektif olarak verilen açıklamalardan farklı açıklamalar getirmeye çabalarız. Bir davranışın uygunsuzluğuna hangi kriterlerle hüküm veriyoruz? Bu hükmü verdiğimiz iki tür durum var gibi görünüyor. İlki, söz konusu olan davranışın, failin belirlediği amaçlar için uygun ve yeterli bir araç olmaması. Araç ve amaç arasındaki uyumsuzluk, failin amaçlarını ve güdülenimlerini doğru bir şekilde ya da en azından tam olarak açıklamadığını bize düşündürür. Tabii ki her zaman failin, yetersiz bilgi edinmesi veya akıl yürütmesi nedeniyle araç seçiminde yanlışlık yapmış olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmalıyız. Fakat yeterli bilgi, birey için erişilebilir olduğunda, bireyin düşünce yetisinden şüphe duymak için hiçbir neden olmadığında, kendi kendini baltalayıcı bir davranış örneği ya da eylemlerin, bilinçli niyetlerden farklı sonuçlanması örneği mevcutsa, fail tarafından kabul edilenlerin dışında başka niyetlerin geçerli olduğuna dair inancımızda haklı olduğumuzu hissederiz. Böyle bir durumda, failin davranışındaki tutarsızlık veya çelişkiye dayanan bilinçdışı motifler üzerinden açıklama yapma yoluna gitmemiz az çok anlaşılır olur.

İkinci tür durum, biraz daha az şeffaflık arz ediyor, çünkü burada sadece failin kendi amaçlarının tarifi bakımından bir uygunsuzluk değil, mutlak gibi görünen koşullar bakımından bir uygunsuzluk söz konusu. Örneğin, önemsiz bir hakaretin yol açtığı şiddetli bir öfke patlamasını aşırı ve bu yüzden uygunsuz olarak yaftalayabilir ve bu öfkeyi açıklamak için hakarettten başka nedenler arayabiliriz. Fakat bu tarz yargılar, her zaman, sadece çeşitli saldırılar için öfke uygunluk seviyesini tanımlayan normlara göre değil, ayrıca nelerin saldırı olarak sayılacağına göre de yapılır. Bu normlar, sosyal olarak belirlenmiştir ve onlara uyan birisini toplumun bir üyesi yapan kuralların bir bölümünü oluştururlar.

Aslında tam bu nedenledir ki, biz birine, “Bu senin öfkenin gerçek nedeni değil,” demenin ampirik bir temeli olduğunu hissederiz; biliriz ki, o bizim kurallarımız ve standartlarımızı paylaşmasına rağmen, eğer bunlara göre davranmıyorsa, ya kendiyle çelişiyordur ya da tutarsızca davranıyordur. O halde bu durumda da, bizi derinlik-psikolojisi açısından açıklamalara götüren

uygunsuzluk yargısı, bireyin davranışının mantıksızlığına (irrasyonelliğine) - içsel tutarsızlığına veya çelişikliğine - dayanır.

Uygunsuzluk yargısı için tutarsızlığın içsel doğasını tek geçerli gerekçe olarak vurgulamak çok önemlidir. Bunu görmezden gelmek ampirik yargılardan ziyade ideolojik yargılara vardırabilir. Örneğin, eğer bir kişinin kendi davranışını, o konuda bir perspektif kazandığında uygunsuz veya diğer insanlar için standart bularak reddedeceğine inanmak için bir nedenimiz yoksa, diğer bir deyişle, eğer kendi standartları içinde tutarlı davranıyorsa, bizim kendi davranışımızdan ne kadar farklı olursa olsun, davranışını uygunsuz olarak adlandırmak için ampirik bir temelimiz yoktur. Bunu böyle nitelemek farka dikkati çekmek içindir. O zaman davranışın kendisinde hiçbir şey, bize, failin o davranış hakkındaki kendi açıklamasını reddetmek ya da gizli güdü hikâyeleriyle tamamlamak için makul bir sebep vermez. Bunu anlamak, neden filozofların bir failin kendi niyetlerinin anlamı üzerinde nihai otorite olduğunu düşündüklerini anlamaktır. Bir kimseye bir niyet yüklemek, o kişinin sübjektif amaçlarının ne olduğunu, neyi amaçladığını söylemektir; bu yüzden, failin niyet bildirimini nihaidir. Bu tabii ki failin niyetlerini kendinden gizleyebileceği ve bir gözlemcinin davranış ile ifade edilmiş niyet arasındaki çelişkiyi görmek için daha iyi bir konumda olabileceği ihtimalini dışlamıyor. Fakat böyle durumlarda dahi, failin gerçek niyetlerini yorumlamak, bizim, onun, eğer kendini böyle bir beyana karşı korumuyorsa, ne söyleyebileceğine ve söyleyeceğine inandığımızı belirtmektir.¹² Eğer fail gözlemlenen tutarsızlıkla bağdaşan davranışının açıklamasını yapabiliyorsa ve hala onun “gerçek” niyetleri hakkındaki bizim yorumumuzu kabul etmiyorsa, böyle bir açıklamayı hangi temelde çürüteceğimizi anlamak zordur.

Şu ana kadar irdelediklerimizden iki nokta ortaya çıktı: Failin, davranışları için öne sürdüğü bilinçli nedenlerinin açıklamasını reddetmemizde aleni veya gizli bir mantıksızlık (irrasyonellik) kriteri var; ve bu kriter, davranışın uygun standartlarını belirleyen normlara bağlı. Rasyonellik, tam anlamıyla davranışın bireysel normlarına ya da amaçlarına dayandırılmaz; bir takım normların veya amaçların arasındaki birbirlerine bağlı ilişkinin bir özelliğidir. Biz, onların kendi normlarına göre davranışın tutarsızlığı ve çelişikliği nedeniyle, davranışın failer tarafından verilen açıklamalarının ötesine bakmaya eğilimliyiz. Diğer taraftan, genellikle rasyonel davranışın

¹² A. MacIntyre, *The Unconscious* (New York, 1961), 58.

açıklamalarına, bunların uygun kurallara veya normlara uyumluluğu dışında, ancak bu normların kendilerinin tutarlı bir grup oluşturması ve kendi tutarsızlıklarının açıklamalarını veya bu normları takip edenlerin çelişkilere rağmen onları sürdürme kabiliyetlerinin açıklamalarını gerektirmemesi koşuluyla, ihtiyaç duymaz ya da bu açıklamaları aramayız. Bu son nitelik, çalışmamızda daha fazla üzerinde duramayacak olmamıza rağmen, oldukça önemlidir, çünkü kültürün spesifik bireysel normlarının, davranışın anlaşılabilirliği için ille de sorgulanamaz bir nihai karar merci olmadığı sonucunu ortaya çıkarır. Kültürel normlar içsel olarak tutarsız olduğu ölçüde, ideolojik roller oynayabilirler ve psikolojik veya sosyolojik amaçlar uğruna gerçeği saklayabilirler. Bu nedenlerden dolayı, davranışın kültürel normlarının özelliklerinin psikanalizini yapmak yerinde olabilir.¹³ Yine de, bu durumda bile, irrasyonel davranışın kriteri içseldir.

Şu ana kadar ele aldığımız noktalardan, failin hareketlerinin normatif bağlamını, bunların irrasyonelizmi hakkında bir hüküm vermeden önce, olabildiğince dikkatli bir şekilde açıklamak gerektiği sonucu çıkıyor. Tarihiçi için bu yol, iki farklı tür problemi içeriyor. Geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki kültürel fark çok büyük olmasa bile, tarihiçi, incelediği bireyin davranışıyla bağıntılı tüm farklı amaçları ve düşünceleri mümkün mertebe tam ve doğru olarak tespit ettiğinden emin olmalı. Tarihsel bireyin bakış açısından objektif durumu yeniden kurmalı; yani, “objektif” durum, tarihsel failin amaçlarının doğası, sıralaması ve yoğunluğu bakımından ve tarihsel bir yargılama içinde değil, kendi koşulları içinde mantık dâhilinde bilebileceği beklenenler bakımından anlaşılmalı. Böyle bir yeni kurumdan sonra, failin davranışları hala anlaşılmaz ve çelişkiliyse, tarihiçi artık bilinçdışı motifler aramak konusunda tereddüt etmeyebilir. Bu yaklaşımın bir modeli Rudolph Binion’un, III. Leopold’un 1932’de Belçika için izlediği tarafsızlık siyaseti hakkında yaptığı psikanalitik açıklamadır.¹⁴ Makalenin çoğu, Leopold’un siyaseti hakkında hem

¹³ Kültürel normların ve kavramların ideolojik yapısı konusunun genel bir işlenişi için, bakınız E. Gellner, *Rationality* içerisinde “Concepts and Society,” 18-49, ve A. MacIntyre, *Against the Self-Images* içerisinde “The Idea of a Social Science,” 216-217. Bunların hiçbiri kültürel irrasyonelizmin psikanalitik yorumlarından bahsetmiyor, ama ortaya sundukları konular Ernest Jones ve Bronislaw Malinowski arasındaki, primitiflerin kültürel irrasyonelizmiyle ilgili ve Jones ve R. S. Peters arasındaki bir savunma mekanizması olarak kültürel alışkanlığın evrenselliği konulu tartışmalarla alakalı. İkincisi için bakınız R. S. Peters, *The Concept of Motivation* (London, 1958), 86.

¹⁴ R. Binion, “Repeat Performance: A Psychohistorical Study of Leopold III and Belgian Neutrality,” *History and Theory* 8 (1969), 213-259.

Leopold hem de müdafileri tarafından öne sürülen tüm rasyonel gerekçeleri, Belçika ve Avrupa'ya özgü koşulların ışığında inceliyor. Binion'un kendisi, 1930'larda birçok Belçikalının tarafsızlığı rasyonel bir siyaset olarak desteklemelerine yol açmıő olabilecek ruhsal durumun makul yeni kurumlarını öneriyor. Leopold'un siyasetine yönelik psikolojik bir açıklamayı, kanıtların kapsamlı bir tetkiki vasıtasıyla, ancak Leopold'un Őahsı için başka hiçbir açıklamanın işe yaramayacağını, Leopold'un sözlerinin ve icraatlarının bu siyaset için öne sürülen (kendisinininki dâhil) hiçbir rasyonel açıklamaya uyumlu olmadığını gösterdikten sonra geliŐtiriyor. Hatta Leopold, bu siyasetin getireceği felaketi önceden sezmiő, ama siyasetini, baŐarısızlığı tüm tarafsızlık-yandaŐlarına kanıtlandıktan sonra dahi deđiŐtirmemiŐti.

Binion'un makalesindeki detaylı araştırma ve dikkatli analizler, üç aŐađı beŐ yukarı ađdaŐımız olan yakın kültürlerdeki fiğrler ele alınırken yapılması gerekenlere örnektir. Fakat genel olarak, davranışı açıklamakta veya tarihsel aktörlerin kavramlarını yorumlamakta ortak standartlar ve amaçlar hakkında varsayımlar yapamayız. Tarihsel ortamın uygun davranışının normlarını ve standartlarını tam olarak belirlemeden, tarihsel fiğrlerin davranıŐlarındaki irrasyoneliteni belirlemeye elbette muktedir olamayacağız. Günümüzün kaygılarının, tanımlarının ve standartlarının geriye doğru tasarımıının karŐısındaki tüm temel tarihsel tedbirler, söz konusu mesele davranıştaki tutarsızlığın belirlenmesi olunca, özel bir g kazanıyor. Tarihsel aktörlere anakronistik amaçlar, normlar ve algılar atfedilince hatalı sorunlar yaratılıyor ve sonra bunlardan çıkartılan anormalliklere ve sapmalara, fantezi, çelişki ve savunma üzerinden açıklanabilecek tutarsızlıklar olarak baŐvuruluyor. Rasyoneliteni her zaman tarihsel bir bağlam içinde iŐler. Tarihsel aktörün belirli bir davranışı veya inaniŐıyla ne demek istediğinin herhangi bir makul açıklaması, failin ne yaptığını, en azından prensipte, tanımlamak ve sınıflandırmak için baŐvurmuő olabileceği kavramlardan faydalanmak zorundadır. Bir fiil veya ideoloji hakkında, eğer tarihsel failin aslında sahip olmadığı, ya da sahip olmuş olduğunun bile söylenemeyeceği, muayyen niyetin veya aklındaki anlamın kendi niyet ya da anlamıyla çeliŐtiđini mantıksal olarak söylemek doğru değildir.¹⁵ rneğin, Aydınlanma dönemi filozoflarının benimsedikleri genellikle muhafazakar politikaların psikolojik açıklamalarını aramak, rasyonel otonomiyi kabullenmeleri ve demokratik idealleri

¹⁵ Skinner, "Meaning and Understanding," 28-29.

desteklemedeki başarısızlıkları arasındaki tezat nedeniyle geçerli olmaz;¹⁶ böyle bir tezat yoktu, çünkü ideali kabullenmeleri, idealin evrensel ihtimali hakkındaki şüpheyile bağlantılıydı ki, bu durum tarihsel koşullar altında gayet rasyoneldi. Bu şüphe göz önünde tutulursa, Aydınlanma dönemi filozoflarının ideali, politik demokrasiyi gerektirmiyordu ve filozofun, amaçladığı rasyonel otonomiyle, tüm insanların politik sürece eşit olarak dâhil edilmesini kastettiği söylenemez.

Şu anda tartışılan vakadaki hata, daha önce gündelik yaşam bağlamında sözü geçen, irrasyonelitenin ideolojik olarak yüklenme (atfedilme) tehlikesinin tarihsel bir versiyonunu örnekliyor. Problem şu ki, tarihçinin geçmişi kendi kültüründen önyargıları olmaksızın ele alması imkânsızdır. Aslında geçmişi çalışmamıza bile çoğunlukla şimdiki zamandaki ilgilerimiz neden olur. Ancak bu gerçekler bizi yanlış yönlendirmemeli. Tıpkı geçmişin kavramlarını şimdiki zamanın kavramları açısından açıklamama konusunda temkinli olmak zorunda olduğumuz gibi, geçmişi bugünün normlarıyla yargılamamız konusunda da dikkatli olmak zorundayız. Farklı bir kültürün normlarının çerçevesinde davranıştaki çelişkilere ve tutarsızlığa dikkat çekmek bir şeydir; kendi normlarımızla uyumadığı için bir davranışı irrasyonel olarak değerlendirmek ise bambaşka ve hatalı bir şeydir. Rasyonelite ve irrasyonelite kategorilerini diğer kültürlerle de uygulamakta haklıyız, çünkü bunlar anlaşılabilirliğin gerekli koşullarıdır; fakat diğer insanlarla çelişki ve tutarsızlığa dair ortak kavramlar edinene kadar, onlar hakkında konuşamayız, çünkü onlar herhangi bir davranışta bulunurken, düşünürken ve tartışırken, onları anlayamayabiliriz.¹⁷ Ancak bu görüş, davranış normlarının önemli bir kısmı için geçerli değil. Farkın bilincinde olduğumuz sürece, kendi normlarımızı tarihsel faille ideolojik olarak yükleme ve böylece onların muhtemel niyet ve anlamlarını saptırma tehlikesini savuşturabiliriz. “*Young Man Luther*” eserinde Erikson, 19. yüzyılın sonlarında geniş çapta kabul görmüş bir tür sosyal davranıştan türemiş bir normalite konseptinin, Luther hakkındaki tarih yazımında, ya Luther’in davranışını yalnızca örselenmiş organik süreçlere verilen bir refleks durumuna indirgemek için ya da sadece ilahi müdahale ile izah edilebilir olduğunu savunmak için nasıl kullanıldığına işaret etmişti. En geniş anlamlarıyla devrimciler ve radikallerin genellikle irrasyonel ve psikolojik bir biçimde

¹⁶ Bakınız F. Weinstein and G. M. Platt, *The Wish to be Free* (Berkeley and Los Angeles, 1969), 45-81.

¹⁷ S. Lukes, “Some Problems About Rationality,” Wilson, *Rationality* içinde, 209.

değerlendirilmeleri Őaşırtıcı değil, unk bunlar, bizim dŐunmeden uyduğumuz normalite Őemasına sık sık meydan okurlar.¹⁸

Şu ana kadar genel anlamda bir davranış açıklaması yapıldı. Açıklamanın amaçları için kritik ayırımın rasyonel ve irrasyonel eylemler arasında olduğuna vurgu yapıldı. Rasyonel eylemler belirli bir kültürde geçerli olan normlar bağlamında açıklanabilirken; irrasyonel eylemler hususunda bunların otesine bakıp bilinçdışı güdüler ve niyetler aramak kabul edilebilir bir durumdur. Fakat Şimdi zihniyet tarihçisi için özel bir önem taŐıyan belirli bir konuya odaklanmak zorundayız –inançlı olmak. İnançlar, birçok zihniyet tarihçisinin uęraŐısı olan entelektüel yapıların merkezinde yer alır. İnançlar hakkında, genel olarak eylemler hakkında az önce tartıŐılanlarla aynı doğrultuda olan bir teze kısaca değinmek istiyorum: Rasyonel inançlar için yapılan açıklamaların mantıksal yapısı, irrasyonel inançlar için yapılan açıklamaların mantıksal yapısından farklıdır.¹⁹ Sonra da psikotarihin fikirler tarihine uygulanıŐı için bunun önemini değerlendireceğim.

¹⁸ Bu tutumun psikolojik olmayan bir versiyonu, C. Brinton'ın Jakobenleri, coŐkuları ve hareketleri normal insanların kavrayıŐının otesinde olan fanatikler Őeklinde ele aldığı *A Decade of Revolution* baŐlıklı eserinde bulunabilir. Ayrıca bakınız, "Rationality and the Explanation of Action," *Against the Self-Images* (257-258) içerisinde, A. MacIntyre'in N. Cohn'un *The Pursuit of the Millennium* zerine yorumları. Weinstein ve Platt, Robespierre ve Rousseau ile ilgili olarak aynı hatayı yapıyorlar. Bakınız, G. N. Izenberg, "The Wish to be Free," *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (1971), 146-147.

¹⁹ Bu tez ayrıntılı olarak A. MacIntyre tarafından "Rationality and the Explanation of Action" da incelenmiŐtir ve ben de bundan sonrası için ağırlıklı olarak onun görüŐlerine baŐvuracaęım. Ancak MacIntyre'in görüŐünün terimlerini bir parça deęiŐtirdim, unk MacIntyre doğru olduğuna inanılan nermeler Őeklindeki inançlar ve normların ve değerlerin ifadesi olan inançlar arasında bir ayırım yapmıyor. MacIntyre'in makalesinde bu ikisinin birleŐtirilmesi, iddiasında karıŐıklıklara ve çelişkilere yol açıyor. Bu nedenle bir taraftan neden belirli bir zamanda kabul edilen gözlem ve rasyonel argüman kriterlerinin açıklamasının tarihsel bir açıklama olması gerektiğini ve böyle bir tarihsel açıklamanın, bunların kabul için sadece gerekli koşulları verdiğini ama neden başka kriterlerin değil de bu kriterlerin kabul edildiğinin açıklamasını vermediğini sorguluyor (246). Diğer taraftan rasyonalite ve irrasyonel kriterlerinin evrensel olduğunu ve bunun gibi kriterlerin tüm toplumlarda tanınabilecek ortak inançlar topluluğuna varmasının zorunlu olduğunu belirtiyor – rneğin, genel olarak maddi evre hakkında, zira herhangi bir rasyonel fail için bu evre zaruridir (253). İlk argüman, ikinci argüman tarafından rtlen bir görelilik barındırıyor. Bana göre bu çeliŐkiden çıkıŐ yolu, mantığın ve tüm kültürlerin sahip olması gereken, sadece bizim tarafımızdan anlaşılabilir olacak değil, aynı zamanda maddi çevreye de dayanabilecek ampirik gerçekliğin ve yanlıŐlıęın, ve aslında birbirlerine bağlı olan sanat, hkmet veya sosyal davranış için geçerli olan kültürel kuralların ve standartların evrensel kriterleri arasında bir ayırım yapmak. Belirli gözlemlerin, ileri seviyede teori kurma ve teknolojik veri edinme olmadan yapılamayacağı doğrudur, bundan dolayı tarihin bazı evrelerinde, sonraki devirlerde vazgeçilen Őeylere

İnançlar, doğru olduğuna inanılan önermelerdir, yani bazı durumların gerçekliğini ya da yanlışlığını ifade eden savlardır. Bundan dolayı, bunların mantıksal yapısı, durumlar hakkında ampirik kanıta dayanmalarını gerektirir. Fakat aslında inançların hepsi durumlar hakkında kanıta aynı şekilde dayanmaz. Mantıksal yapılarına rağmen, bazı inançlar, doğrulanmayan olgusal kanıtlardan etkilenmez görünür; hiçbir karşı-örnek tarafından değiştirilemezler. Bu nedenle bunlar, gözlem ve olgulardan rasyonel çıkarım dışında elde ediliyor gibi görünürler, zira inanan kişi bunlara kanıt olmadan ya da kanıtların aksine tutunurlar. Bunun aksine diğer inançlar, kanıttan türüyor gibi görünürler, çünkü eğer doğrulanmayan bir kanıt mevcutsa dahi, değişime veya kabul edilmemeye, reddedilmeye açıktırlar. Bu ilk tür inanç, inanç konseptinin kendi doğasına özgü kriterlerle çakıştığı için irrasyoneldir. Hem bireysel inançlar hem de birbirleriyle çeliştikleri zaman bir inançlar grubu irrasyonel olabilir. Alasdair MacIntyre'a göre rasyonel ve irrasyonel inançlar arasındaki ayrım, doğru inançlarla yanlış inançlar arasındaki ayrımla aynı değildir; bu bizim amaçlarımız için önemli bir noktadır. Doğru inançlar, tabiri caizse, yanlışlıkla, irrasyonel prosedürler vasıtasıyla, birisi kanıt ve rasyonalite kriterlerini kullanırken, yetersiz bilgi veya diğer nedenler yoluyla yanlışlığa düşerken elde edilebilir. Rasyonalite sadece bireysel inançlara değil, bunlara inananların tutumlarına, mizaçlarına ve prosedürlerine de dayanır.²⁰

Açıklamanın niyetlerine yönelik ayrımın amacı, rasyonel bir inancın, ona ulaşırken izlenen uygun kriterlere ve prosedürlere başvurmadan açıklanamaz olmasıdır. Dahası, eğer bir inancı, insanların davranışlarında ve prosedürlerinde böyle bir rasyonel kriterin kontrolü altında oldukları temelinde açıklarsak, bu inanç için hâlihazırda yeterli bir açıklamamız var demektir. İnancın açıklanması, ona muhakeme yoluyla nasıl varıldığının hikâyesidir. Tarihin belirli bir noktasındaki belirli bir mevzu için neden rasyonalite kriterlerinin veya spesifik ampirik tekniklerin bulunduğu açıklanması için önceki tarihsel, sosyal ve psikolojik koşullara başvurmayı isteyebilir ve bunun ihtiyacını duyabiliriz, ama bu faktörlerin bize en fazla sağlayabileceği, herhangi bir rasyonel inancın izahı için kendi içinde yetersiz olan gerekli koşullardır. Diğer yandan, irrasyonel inançlar sadece hizmet ettiği sosyal veya duygusal amaçlar bakımından izah edilebilir, zira ilgili herhangi bir müzakere sürecinden

inanmak rasyonel olabilir. Sadece bu bağlamda, inancın gözlem veya rasyonalitesinin kriterlerinden ilk anlamı dahilinde "tarihsel" olarak bahsedebilir.

²⁰ MacIntyre, *Against the Self-Images* içerisinde "Rationality," 248.

mantıksal olarak bağımsızdırlar. Bu, esasen rasyonel ve irrasyonel arasındaki ayrımı belirlemenin önemli bir yoludur. Entelektüel pozisyonlara rasyonel olarak ulaşıldığını ya da bunlara rasyonel olarak sahip olunduğunu söylemek, söz konusu olan düşünürlerin kendilerini, bazen insanların mantığın gösterdiğine aldırmadan hareket etmesine veya inanmasına yol açan psikolojik veya sosyal menfaatlardan bağımsız hale getirdiğini öne sürmektir.²¹

Rasyonel ve irrasyonel inançlar arasındaki bu ayrımın, zihniyetler tarihine psikotarihsel yaklaşımla olan ilgisi daha sonra detaylı olarak ele alınacak. Fakat ilk önce bu ayrımın sınırlarını belirtmeliyiz. Rasyonel inançların kökeninin açıklaması, bir bireyin rasyonel cevaplarının, neden onun inançları olabileceği sorusuyla ilgilendiği hakkında bize bir şey anlatmıyor. Yani, rasyonel ve irrasyonel kriterleri, kendi başlarına, entelektüel projelerin kökenleriyle ilgili olarak bize hiçbir şey anlatmıyor. Burada, birisinin araştırmasının alacağı yönü açıklamada psikanalitik yorumlar, sorgulama ve araştırma sonucu varılan inançların rasyonelitesi ile ilgili olarak, minimal derecede -göreceğimiz gibi, asla tamamen namevcut olmayan- bir önyargıyla birlikte, yararlı ve bazen de gerekli olabilir. Örneğin, Durkheim'ın intihar hakkında söylediği her şey rasyonel hatta doğru bile olabilir, ama bu durum bize onun bu konuya olan ilgisi hakkında bir açıklama vermiyor. Benzer bir şekilde Weber'in rasyonelleştirme ve din üzerine tarihsel analizi objektif ve makul olabilir, ama analizi onun bu konuyla olan alakasının kökeni hakkında bize hiçbir şey anlatmıyor. Entelektüel ilgilerin kökenlerini bulmak için psikanalizi kullanmanın harika bir örneği Cushing Strout'un, sadece William James'in mesleki bir seçim yaparken yaşadığı zorlukların açıklamasıyla değil, ama James'in bir filozof olarak hususi endişelerinin kökeniyle de alakalı olan "*William James and the Twice-Born Sick Soul* (William James ve İki Kez Doğmuş Hastalıklı Ruh)"²² isimli makalesidir. Strout'a göre, "oğlunun entelektüel gelişiminin merkezinde bulunabilecek türden problemleri büyük ölçüde belirleyen" William James'in babasının etkisiydi.²³ William, babasıyla, hayatının büyük bölümü boyunca süren bir kişilik mücadelesine kilitlenmişti. Kendi dini ve metafizik ilgilerine rağmen baba James, William'ın doktor olmasını istiyordu. William, şiddetli bir psikomatik hastalık olarak ortaya çıkan büyük bir kararsızlıkla boyun eğdi; hem babasının onun için hırsları hem de 19.

²¹ A.g.e., 246.

²² Daedalus, 97 (1968), içerisinde, 1062-82.

²³ A.g.e., 1076.

yüzyıl tıbbının dünya görüşü olan materyalist determinizm arasında kapana kısılmış hissediyordu. Bu nedenle Strout, “determinizmin genel problemi, William için, tıbbi-bilimsel eğitimiyle ilişkisi ve onun bir birey olarak otonomi ihtiyacıyla kişisel bir problem haline geldi ve şiddetlendi. Bu konu, onun babasıyla olan ilişkisiyle derinden ilgiliydi.”²⁴ Yorumlarının inandırıcılığı tabii ki Strout’un biyografik detayları ve yaşamın ve entelektüel ilgilerin birbirlerine nüfuzunu göstermesinden kaynaklanıyor. Bununla birlikte, metodolojik olarak, tamamlayıcılık tezinin uygun ve mantıklı bir yerde kullanım örneğidir.

Psikolojik analize sadece bir entelektüelin sorunu konu olmaz. Sorunların sübjektif kökenlerini, bir düşünürün kavramlarının onları yanıtlamak için gerçekliği tahrip ettiği yoldan ayırmak genellikle zordur. Durkheim’ın intihar topolojisinin veya Weber’in otorite topolojisinin, objektif ve rasyonel yoldan elde edilmelerine rağmen, evrensel ve kapsamlı olması şart değildir; entelektüel girişimlerin altında yatan sorunların orijinal olarak formüle edildikleri yolla, açıkça veya dolaylı olarak, kaçınılmaz bir bağlantıları vardır; bir durumda normların kaybı sorunu, diğerinden duygusal spontaneliğin kaybı sorunu. Bu yüzden psikolojik yaklaşım, yukarıda geliştirilen kriterlere göre irrasyonel olmayan kavramların ve inançların izahıyla alakalı olabilir.

Düşünürün fikirlerinin rasyonelliğiyle ilgili bazı peşin hükümlerin, psikanalitik yaklaşımla beraber neredeyse kaçınılmaz olacağını yukarıda belirtmiştim. Fromm, bu durumu, rasyonel hükümle psikolojik analiz arasında yaptığı ayrıma rağmen, “böyle bir analiz, bir öğretinin gerçek anlamının daha iyi anlaşılmasına yol açabilir ve böylece kişinin değer yargısını etkileyebilir”²⁵ sözleriyle direkt olarak açığa vuruyor. Strout’un makalesinde de, bu, Strout’un sadece James’in felsefenin bazı genel problemlerine olan ilgisinin doğuşuyla alakalı olarak önerdiği açıklamayla değil, bu problemlerle ilgili olarak James’in aldığı özgül felsefi pozisyonun açıklamasıyla da ortaya çıkıyor. Örneğin, James’in özgür iradeyi ilk benimsemesi, Strout tarafından, James’in pratikte başaramadığı bağımsızlığını, düşüncede ilan etme teşebbüsü olarak açıklanıyor. “Eğer mesleğini daha seçemiyorduyorsa, seçimini prensipte geçerli kılabilirdi.”²⁶ Bu ifadeye göre, James içsel ihtiyaçlarını tatmin etmek için bir tutum benimsedi ve o yüzden bunun gerçek felsefi değeri çok azdı. Önceden belirtilmiş, James’in iddialarının bağımsız bir felsefi değerlendirilmesi ihtiyacı

²⁴ A.g.e., 1072.

²⁵ E. Fromm, *Escape From Freedom*, 64.

²⁶ Strout, “William James,” 1072.

hakkındaki yorumuna göre, bu kesinlikle Strout'un niyeti değildi; ama bu, akıl yürütmenin psikolojik sürecinin kaçınılmaz göstergesidir. Bu konuya daha sonra döneceğiz. Şimdilik bunu, fikirlerin kökeni hakkındaki haklı tarihsel ilgiye getirilen geçerli bir yaklaşımdaki zorluk olarak not etmeliyiz.

Entelektüel projelerin kökenini ve yönünü açıklamada psikanalizin kullanımı hakkında belirtilebilecek başka uyarılar da vardır. Yalnızca objektif ve bilimsel yaklaşımın, kendi içlerinde, ilgi alanının sınırını çizmeye yeterli olduğuna değil, sübjektivitenin, yani değerlerin, belirli bir problemin, araştırma alanı olarak seçilmesinde önemli bir rol oynadığına da ilk olarak işaret eden Neo-Kantçılar ve Max Weber'di. Weber'e göre, anlamlı değerler sosyal ve kültürel olarak belirlenir – araştırma, güncel sosyal ilgileri ve sorunları yansıtır ve araştırmanın yönü de onlarla beraber değişir.²⁷ Şimdi, bir kimsenin en basit entelektüel projesinin, onun en derin duygusal ihtiyaçlarından ve çelişkilerinden kaynaklanabilme ihtimalini tartışmak için bu noktanın ötesine gidebiliriz. Fakat entelektüel ilgilerin kökenleri için ne ölçüde bireysel çocukluğa ait saplantıları, özdeşlemeleri, çelişkiler veya kimlik çatışmalarını incelemek isteyeceğimiz, kısmen bunların özelliklerine ve orijinalliklerine, genel tarihsel eğilimler ve ilgilerle uyumsuzluklarına bağlı olacaktır. Burada kaçınılması gereken tehlike, tüm bir grup ya da nesil için geçerli olan ortak bir problem için, özgün bireysel geçmişe sıradan bir rol atfetmek olmalıdır. Problem veya problemin formülasyonu ne kadar özgül ve orijinal olursa, bireysel psikolojik yaklaşım o kadar anlamlı olacaktır.

Fakat aynı zamanda bir düşünürün çalışmasının daha geniş bir izleyici kitlesi tarafından kabulü konusuyla da ilgilenmeliyiz. Bireysel etkenleri ne olursa olsun, entelektüel bir problem, çağdaşlarının yaşantılarında yankı bulabilir – ki önemli düşünürlerinki genellikle yankı bulur. Bu uyumun yalnızca büyük miktardaki bireysel problemler ve hayat hikâyelerinin tesadüfi örtüşmesi sonucu meydana gelmesi pek ihtimal dâhilinde değildir. Ortak sosyal faktörlerin hem düşünürleri hem de izleyicileri etkilemiş olması ve düşünürün geçmişinin (ve kabiliyetlerinin) onu duyarlılaştırmış ve çağdaşları veya yurttaşları için de hakiki sorunlar olan sorunları ifade etmesine olanak sağlamış olması çok daha muhtemeldir. Bu yüzden belirli bir tarihsel devirdeki düşüncelerin kökenlerinin daha eksiksiz bir açıklamasının kolektif psikolojiyle birlikte bireysel psikolojiyi de içermesi zorunludur ve bu, Fromm'un ve daha yakın bir zamanda Weinstein

²⁷ M. Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, çev. ve ed. E. A. Shils ve H. A. Finch (Glencoe, Ill., 1949) içerisinde "Objectivity in Social Science and Social Policy," 111.

ve Platt'ın belirttiği gibi, şu ana kadar sahip olduğumuzdan daha tarihsel ve sosyolojik tarzda bir psikanalitik teoriyi gerektirecektir. Fromm'un *Escape From Freedom* (Özgürlükten Kaçış) eseri, bazı ana niteliklerini açıklamak amacıyla, Luther ve Calvin'in doktrinlerinin etkilediği sosyal grubun psikotarihsel yapısıyla ilgilenir. Arthur Mitzman'ın Max Weber hakkındaki psikanalitik biyografisi *The Iron Cage* bir birey vakasında psikanalitik koşullara sosyo-psikolojik bir boyut verme çabasının bir örneğidir. Weber'in, nasyonalizm ve emperyalizm konusundaki erken dönem araştırmalarını da etkileyen, babasıyla olan rekabeti, sadece tarihsel olmayan ödipal kompleks bağlamında değil, otoriter Germen İmparatorluğu'nda bir derece güç kazanmış babaların başarısının, babalarının liberalizminin varisleri olan oğulların, düşmanlıklarını alışlagelmiş burjuva radikalizmi dışındaki yönleri kanalize etmelerini gerekli kılmış bir jenerasyonlar arası ihtilaf olarak da görülür.²⁸

O halde, inançların izahı için rasyonalite ve irrasyonalite kriterlerinin uygunluğu hususunda ilk limit, entelektüel projelerin kökeni sorusunda yatıyor. İkincisi, inanç kavramındaki önemli bir muğlaklıktan doğuyor. İnançları önceden doğru olduğuna inanılan önermeler olarak tanımlamıştık. Fakat inanç kelimesi, aynı zamanda doğruluğu ve yanlışlığı belirten önermeler olmayan, ama öneri niteliğinde bir biçim verilebilecek lengüistik ifadeleri kapsar şekilde de kullanılır. Örneğin, özel mülkiyet hakkında, kuvvetler ayrılığı hakkında veya bazı davranış kuralları hakkında inançlarından bahsediyoruz. Bazen, bir tartışmadaki yerine bağlı olarak, ampirik kanıtın, böyle inançların başka bir değere katkıda bulunmasının önemini belirlemeyle ilgisi olabilir. Fakat rasyonel inancın kriterleri, nihai son oldukları ölçüde, daha önce tartışılan kültürel normların tutarlılığıyla ilgisi olan rasyonalitenin daha geniş bir kriterinin konuyla ilgili olma ihtimaline rağmen, uygulanabilir değildirler. Entelektüel projelerin kökeni gibi, değer icadı da kendini psikanalitik terimlerle izaha götürebilir. Yine de icatla ilgili olarak daha önce belirtilen uyarılar hala geçerlidir; var olan normlardan uzaklaşma, uzaklaşmanın kendi içinde sürekli bir durum olduğu sürece, kendi başına ille de psikanalitik yaklaşımı gerektirmez. Buna bağlı olarak Strout'un bir uyarısını tekrar etmek yararlı olacaktır:

“Tarihsel analizin bazı amaçları için, bireyin bilinçli fikirlerini, görüşlerini ve değerlerini bilmek isteriz; diğerleri için, genellikle eylemlerinde

²⁸ A. Mitzman, *The Iron Cage* (New York, 1970), 11-12

ifşa ettiği, bilinçli duygularını bilmek isteriz; daha da diğerleri için failin derinlere kök salmış önyargılarını bilmek isteriz. Bunların hiçbirinde kendimizi psikanalitik kategorilere başvurmaya mecbur hissetmiyoruz. Sosyal sınıf, bölgesel sadakat, ulusal adetler, dini gelenekler, mesleki özellikler veya etnik karakter gibi tarihsel deneyimler sonucunda üretilmiş açıklayıcı ilişkiler hakkında konuşmayı daha uygun bulabiliriz. Fakat tarihçi, bulduğu kanıt tarafından, psikanalistin deneyiminden istifade etmeden akıllıca tahlil edemeyeceği problemleri değerlendirmeye ve sorular sormaya zorlanabilir. Tarihsel zne, derindeki bir içsel çatışmanın belirtileri olan depresyon nöbetleri, intihar eğilimi, inorganik hastalıklar, çalışamama, şiddetli fobiler, tuhaf hayaller, uygun olmayan duygular deneyimlemiş olabilir.²⁹

Yukarıda tartışılmış niteliklerle beraber şimdi, psikotarihin zihniyetler tarihine uygulanışı için inançlar bakımından, rasyonel ve irrasyonel kriterlerinin önemi konusuna dönebiliriz. Psikanalitik izahın kapsamı, gerçeklikte sistematik tahribat sergileyen irrasyonel inançların anlamı ve kökeni; araştırmacının elinde mevcut olan, ya da tarihsel koşullara göre mevcut olduğu düşünülebilecek kanıtların varlığının tek taraflı görmezden gelinmesiyle; kanıtı dayanan bir temeli olmayan dogmatik savlarla; ya da çelişkili ve tutarsız inançlarla sınırlı olmalıdır. Diğer vakalarda psikanalitik izahlar gereksiz ve muhtemelen indirgemeci ve ideolojik olacaktır.

Burada ileri sürülen tarzda kriterler, zihniyet tarihçileri tarafından psikanalitik metotlar kullanılarak genellikle, en azından dolaylı olarak, önceden tasavvur edilmişlerdi. Rudolph Binion'un Lou Andreas-Salome ile ilgili psikanalitik alışması, Salome'nin hem otobiyografisinde hem de kurgusal yazılarında paylaştığı biyografik deneyimlerinin sistematik, ama büyük ölçüde bilinçdışı tahribatını, Binion'un tedricen fark etmesiyle başlamıştır.³⁰ *The Iron Cage*'in (Demir Kafes) ilk kısmında, Mitzman, Weber'in içsel çelişkilerinin, fikirlerinin içerikleriyle olan ilgisini, Weber'in Doğu Elbe toprak sorunu hakkındaki düşüncelerinin kısa zaman aralıklarında değerlik göstermiş dört versiyonunda bulunan çelişkileri açığa çıkararak ortaya koymuştur.³¹ Yine de, bu kriterler daha net ve daha açıkça tanımlanmadıka, psikanalitik yorumun, zihniyetler tarihi alanındaki sınırlarını birkaç biçimde aşma tehlikesi vardır.

²⁹ Strout, "Ego Psychology," 283.

³⁰ R. Binion, *Fralu Loul* (Princeton, 1968). Ayrıca bakınız R. Binion, "My Life With Frau Loll" in *The Historiatn's Workshop*, ed. L. P. Curtis (New York, 1970), 297.

³¹ Mitzman, *a.g.e.*, 94-108.

Öncelikle, psikolojik bağlamda entelektüel projenin kökeni ne olursa olsun, rasyonel olarak yerine getirmesi gereken teorik varsayımları vardır. Neticelerinin birçoğu, kanıtların tanımı ve değerlendirilmesinde bu varsayımların birbirini izleyen takibi ve uygulanması sonucu olacaktır ve belirli bir konum veya önermenin ortaya çıkışıyla psikolojik faktörlerin ilişkisi kanıtlanmak durumundadır. Üretmiş olduğu belirli inançların psikolojik analizini yapmak için, projeyi var etmiş olma olasılığı bulunan ihtilaftan uzaklaşmak çok kolaydır. Strout'un iddiaları ışığında, psikanalitik metodun özellikle oldukça bariz bir psikopatolojiden muzdarip olmuş insanlara uygulanabilir olmasının unutulmaması çok önemlidir. Bu patolojinin entelektüel inançlarla olan ilişkisi, inançların kendi zorlukları ve özellikle de entelektüel girişimin, düşünür tarafından başlangıçta tanımlanmış varsayımları ve kriterleriyle arasındaki tutarsızlıkları açısından gösterilmelidir.

Yerinde bir vaka örneği, psikanalitik teorinin kendisinin gelişimidir.³² Psikanalizin birçok tarihçisi, Freud'un, çocuksu ayartma teorisinden vazgeçtiği ve evrensel çocuksu cinselliği ve bilinçdışı çocuksu fantezi teorisini geliştirdiği 1897 yılındaki bu büyük buluş sürecindeki düşünsel çalışmanın orijinal teorik modelinin önemini görememiştir. Dönüm noktası, genellikle, babasının yakın zamanlı ölümü, ölüm hakkındaki kendi nörotik endişeleri ve Wilhelm Fliess'la nörotik ilişkisinin tetiklediği, Freud'un öz-analizi olarak düşünülür. Fakat Freud'un buluşlarının seyrinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, aslında Freud'un ayartma teorisinden, öz-analizinin öncesinde ortaya çıkan teorik nedenler yüzünden vazgeçmek zorunda kaldığını gösterecektir. Bazı klinik buluşlar, fantezilerin, zorunlu olarak tatmin deneyimleri tarafından öncelenen istek gerçekleştirimi halüsinasyonları olduğu teorik önvarsayımıyla birlikte, bilhassa en azından bazı hastalarının çocukluk anılarının fantezi olduğunun buluşu, çocukların aseksüalitesine dayanan ayartma teorisini savunulamaz hale getirmişti ve çocuksu cinsel dürtü hipotezine mecbur etmişti. Freud öz-analize, teorik yoldan verilen bir teoriyi doğrulamak için başvurdu. Dahası, bilinçdışı fantezi teorisinin belirli özellikleri, Freud'un temel teorik yapısının dışında izah edilemez. İnançların psikanalitik yorumunun sınırlarını aşabilmesinin daha yaygın yolu, üstbelirlenim (overdetermination) kavramı tarafından somutlaştırılır ve sık sık rasyonalize edilir. Bilinçdışı faktörler, bunların göreceli önemini değerlendirmek için, kaygısızca bir izah sürecine katılabilirler, çünkü

³² Takip eden örnek benim kendi çalışmamdandır. Bakınız G. Izenberg, *The Crisis of Autonomy: The Existentialist Critique of Freud* (Princeton University Press).

her durumda davranış birden çok nedene bağlıdır. Bu temel psikanalitik pozisyon tarihçilere daha da çok hitap eder, çünkü tarihçiler arasındaki çağdaş fikir ortamıyla, tek nedenli izahlar ve bunların çoğulculuk tercihleri, aksine, iyi bir uyum sağlıyor. Bu fikir ortamı, genellikle, açıklamalar sunmanın tarihsel sorumluluğundan bir feragattir; Őüpheli değer ve önemin açıklayıcı faktörlerinin takdimine, sırf bunların öz ilgisi veya belirsiz inandırıcılığı nedeniyle müsaade edilmemelidir. Bir inancın veya bir pozisyonun düşünürün bilinçdışı fantezisinde bir rol oynadığı düşünülebilir, ama bu durum onun doğuşu veya içeriği için yeterli bir açıklama değildir. Psikik açıklamanın, kanıtlanabilir bir şekilde doğru olsa da, önemsiz bir ek gösteri mi olduğu ya da konuyla temelden ilgili mi olduğu, inancın, düşünürün tüm entelektüel yapısındaki yerine bağlı olacaktır. Bu konu Rudolph Binion'un *Frau Lou*'sundan bir örnekle izah edilebilir. Bir noktada, Freud'un *Totem ve Tabu*'da ilk babanın katli hipotezini, Freud'un "Lou'ya duyduğu kıskançlıktan ötürü, ahlakın Őecereci üstadının [Nietzsche] yerini almak" arzusunun sonucu olarak açıklıyor.³³ Freud'un antropolojik ayrılışına ve yeni hipotezinde, Nietzsche'nin *The Genealogy of Morals* (Ahlakın Soykütüğü Üzerine) çalışmasında kullandığı ilkel topluluk kavramını kullanmasına gya Freud'un Lou için Nietzsche'yle rekabeti sebep olmuştur. Böyle bir rekabetin, Freud'un antropolojiye veya kültür ve ahlakın kökenine olan ilgisini motive etmesinde başlıca faktör olmasından, psikanalitik teorinin evrenselliği konusundaki iddiaları, kültür alanındaki erken dönem çalışmaları ve son zamanlardaki öğrencisi ve rakibi Jung örneği göz önünde tutulursa, Őüphede edilebilir. Fakat eğer bu doğru olsa da, Binion'un ilk günah açıklaması, sadece "babanın katli"nin, Freud, Lou'yla tanışmadan çok önce psikanalizin bir teması olmasını değil, Freud'un genel teorik yapısındaki, dinin süregelen gücünü açıklamak için tarihte bir yerde baba katli eyleminin varlığının önemini görmezden geliyor. Bunun ihtiyacı, Freud'un rasyonalist teorik alt yapısının parçası olan iki varsayımdan kaynaklanıyor: İlki, suçluluk duygusu, insanın orijinal içgüdüsel donanımının bir parçası değildi; diğeri ise, önemsiz dilekler yüzünden duyulan nörotik suçluluk duygusu anlaşılmazdır. Freud'un Lamarkçılığı ile birlikte, ilk günah tezi, iki bulmacayı da "çözdü": İlk oğullar bir zamanlar babalarını öldürdüler ve bu eylemin sonucu olan suçluluk duygusu kuşaktan kuşaa devredildi ki, aslında hiçbir zaman babalarını öldürmeyen, ama sadece bunu dileyenler bu dileği fiile eşdeğerde

³³ Binion, *Frau Lou*, 394.

deneyimleyeceklerdi ve bunun sonucu olarak kontrol ihtiyacı ve pişmanlık var olacaktı. Üstbelirlenimin tuzaklarından çıkarılacak ders, zihniyetler tarihinde işe özenin yaşamından ziyade, çalışmalarından başlamanın gerekliliğidir. *Search for a Method* (Yöntem Araştırmaları) eserinde Sartre'nin söylediği gibi, hayata soru yönelten yapıttır, tersi değil. Eğer yapıta, yaşamdan kanıtlara dayanan psikobiyoğrafik hipotezler için destek bulmak niyetiyle yaklaşıyorsa, tahrifat veya kabul edilemez dar bir seçicilik büyük bir olasılıktır. Yapıt ilk önce kendi problemleri, varsayımları ve metotları açısından incelenmeli; bir bütün olarak ele alınan yapıttan, yapı ve tarihsel gelişimin artsüremli ve eşzamanlı boyutları - değerlendirmeleri için gösterilen müsamaha nedeniyle ne tür gerilimler ortaya çıkacaksa ortaya çıkmalı. Mitzman'ın biyografisinin ikinci kısmı, ters prosedürün tehlikesini açıklıyor. Mitzman, Weber'in sinir krizinden sonra yazılan sosyolojik çalışmasını, Weber'in maternal mirası olan riyazetçi rasyonalizme karşı tedrici kişisel isyanının bir ürünü olarak karakterize ediyor. Bu genel yorum, onun, Weber'in çalışmalarının bu özelliklerini, gelişimin genel çizgisinin çelişkileri olarak bu kalıbın dışında nitelenmesine yol açıyor; ayrıca onun "*Science as a Vocation*" gibi önemli bir makalenin manasını yanlış yorumlamasına yol açıyor. Tam ve kendi koşulları dâhilinde görülürse, Weber'in çalışması tek bir gelişim çizgisi göstermiyor; Weber için hem otonominin simgesi hem de insanlıktan çıkararak köleliğin vücuda gelmiş hali olan rasyonalizm ve insani kendiliğindenliği ama aynı zamanda özveri ve özyitim tehlikesini de somutlaştıran irrasyonalizm arasında çözülmemiş bir kararsızlık gösteriyor. Bu temalar, Mitzman'ın, onları "biyografik olarak konuyla ilgili"³⁴ yapmanın zorluğu nedeniyle ele almadığı Weber'in metodolojik değerlendirmelerinde bile aşikârdır. Zorluk gerçekten mevcuttur, ama bunun ihmali, ilk olarak psikobiyoğrafi olarak tasarlanan, zihniyetler tarihine psikotarihsel yaklaşımın sınırlarını vurgular. Weber vakasında zihniyet tarihçisi için ilk adım, düşünce dünyasındaki kutupluluğun ve bunun arkasında yatan tarihsel gerçekliğin kavramsal analizini yapmaktır. İkincisi, Weber'e özgü olan, ama aynı zamanda çağdaşı Alman entelektüel dünyasının da ortak temaları olan ve Avrupa'nın insani irrasyonalite ve pasifizm keşfinin bir parçası olan bu temaların bir değerlendirmesini yapmaktır. Ancak o zaman farklı düzeylerdeki biyografik bilginin uygunluğu değerlendirilebilir.

³⁴ Mitzman, *a.g.e.*, 168.

GlmiŖ V. Canik

Neden bazı konuların birisi için bir problem veya bir araŖtırma alanı olduğunu sormak her zaman mantıklıdır ve bunun, kimlik ihtiyaçları veya temel psiŖik atıŖmalar bağlamında, neredeyse her zaman bir cevabı olacaktır. Bu cevabın bize entelektüel projelerin içeriği hakkında ne kadar Ŗey anlattığı, bireyin endiŖesini nesneleŖtirme ve genelleŖtirme ve konuya, uygun kriterle yaklaŖma düzeyine bağlıdır. Buna rasyonel bir yaklaŖım getirdiği ölçüde, inançların psikanalizi indirgeyici ve yersiz olacaktır.